

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

СКУТІНА ВАЛЕНТИНА ІВАНІВНА

ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В
ПРИРОДООХОРОННОГО ВИХОВАННЯ І ЇХ
ВИКОРИСТАННЯ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

00756782 (Z)

АВ 30.653

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

Наукові керівники: кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Левченко Григорія Євменович
кандидат педагогічних наук
Мацейків Тетяна Іванівна

Офіційні опоненти: доктор біологічних наук
Цялищук Олег Ярославович
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Антонець Михайло Якович

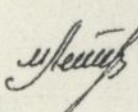
Провідна установа: Черкаський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться " 9 " вересня 1994 року
о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої Ради Д 01 .32.02
в Інституті педагогіки АПН України / 252001, Київ-1, вул. Трьох-
святительська, 6/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту пе-
дагогіки АПН України.

Автореферат розіслано " 8 " серпня 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

 М. П. Легкий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Складна екологічна ситуація в Україні, комплексний характер глобальних і загальнонаціональних екологічних проблем вимагають реальної гармонізації відносин між суспільством і навколишнім природним середовищем, утвердження в суспільній та індивідуальній свідомості кожної особистості активно-діяльного, відповідального ставлення до природи завдяки цілеспрямованому екологічному вихованню підростаючих поколінь.

В умовах демократизації, гуманізації, духовного оновлення суспільства суттєво зростає роль сім'ї і національної школи як головних осередків формування високої екологічної культури особистості, виховання відповідального ставлення до природи рідного краю на основі національної системи виховання, утвердження якої є пріоритетним напрямком розвитку педагогічної науки і практики на сучасному етапі. Це спонукає до пошуку нових оптимальних шляхів екологічного виховання школярів на основі дослідження і відродження суспільно-історичного досвіду та культурно-педагогічних надбань українського народу - його традицій з природоохоронного виховання.

Тривалий історичний період формування українського етносу супроводився пізнанням оточуючого природного середовища, адаптацією до природно-кліматичних умов, нагромадженням соціально-цінного досвіду гармонійних відносин з природою, закріпленням і передачею цього досвіду з покоління в покоління через систему народних виховних традицій. Актуальність проблеми дослідження визначається значним практичним потенціалом української народної педагогіки у природоохоронному вихованні дітей та молоді, а також зумовлюється потребою шкільної практики у науково обґрунтованому формуванні високої екологічної культури учнів в умовах відродження національної системи виховання.

В історії розвитку педагогіки у різні історичні періоди неодноразово відбувалось звернення до витоків педагогічної мудрості, народного досвіду у вихованні дітей. Зокрема, в працях и.А.Коменського, І.Г.Песталотці, К.Д.Ушинського, О.В.Духновича були обгрунтовані принципи природовідповідності і народності виховання, високо оцінена роль природи у вихованні молодих поколінь.

В сучасних історико-педагогічних дослідженнях С.Д.Бабишина, М.Г.Стельмаховича, Є.І.Сявавко, Т.І.Мацейків ґрунтовно проаналізовано різні аспекти української народної педагогіки (витоки, педагогічні ідеали, основні ідеї, засоби, принципи, методи, особливості прояву в сучасних умовах).

Наукову розробку концептуальних положень екологічного виховання підростаючих поколінь з урахуванням пріоритету загальнолюдських цінностей здійснено О.М.Захлебним, І.Д.Зверевим, І.Т.Сураветіною. У дисертаційних дослідженнях В.І.Флорі та С.І.Фоміної обґрунтовано необхідність організації екологічного виховання підростаючих поколінь на основі засвоєння національних екологічних цінностей, традицій бережливого ставлення до природи молдавського і марійського народів. Про необхідність використання традицій українського народу в сучасному екологічному вихованні школярів вказується у публікаціях Н.В.Вадзюк, П.Р.Ігнатенка, Н.С.Коваль, Н.О.Пустовіт, Ю.Д.Руденка, В.С.Салієнко, М.Л.Стрункої.

Методологічне значення для дослідження загальнотеоретичних аспектів проблеми взаємодії суспільства і природи має вчення В.І.Вернадського про ноосферу, в якому науково обґрунтовано історичну єдність людини і природи, необхідність і можливість гармонізації відносин між суспільством і природним середовищем. У сучасних філософських дослідженнях екологічної проблеми В.М.Афоніної, Е.В.Гірсуова, Г.О.Давидової, Е.С.Маркаряна, О.І.Шубенкової

висвітлюється концепція діалектичної єдності людини і природи; екологічна культура суспільства розглядається як цілісне утворення суспільно-історичної практики.

Основні аспекти теорії традицій як соціального феномену відображені в соціально-філософських дослідженнях Н.П.Денисюк, І.В.Суханова, В.Д.Плахова. Суть традицій у співвідношенні з культурно-історичною спадковістю поколінь розкрито у дослідженні В.Л.Левченка.

Етнографічні аспекти традицій як складової духовної та матеріальної культури етносу висвітлюються в роботах Ю.В.Бромлея. Для аналізу природоохоронних традицій українського народу в історичному розвитку значний інтерес становить спадщина видатних діячів культури М.Грушевського, М.Драгоманова, М.Костомарова, О.Штебні, С.Русової, Л.Українки, І.Франка, П.Яворницького, етнографічні праці О.Воропая, Н.Заглади, В.Іванова, В.Кравченка, З.Кузелі, П.Чубинського, В.Шухевича; серед сучасних - дослідження З.Є.Болтарович, В.Т.Скуратівського та інших.

Однак, народний досвід природоохоронного виховання дітей ще не став предметом спеціального дослідження. Зазначені традиції не розглядалися як соціально-педагогічне явище, не був проаналізований досвід українського народу у вихованні бережливого ставлення до природи як цілісна емпірична система, не досліджувалися можливості творчого використання педагогічного досвіду українського народу в сучасному екологічному вихованні школярів. Дана проблема в умовах корінної перебудови системи освіти в Україні на основі принципів гуманізації і національної спрямованості освіти є особливо актуальною.

Зважаючи на особливу актуальність і недостатню історико-педагогічну розробленість проблеми, ми визначили темою нашого дослідження "Традиції українського народу з природоохоронного ви-

ховання і їх використання в сучасній школі".

Об'єктом дослідження є багатоміковий досвід виховання молоді, відображений в етнографічних матеріалах, у виховній практиці українського народу.

Предмет дослідження - народні традиції природоохоронного виховання.

Мета дослідження - здійснити історико-педагогічний аналіз народного досвіду виховання бережливого ставлення до природи як цілісної емпіричної системи, визначити шляхи та форми вдосконалення екологічного виховання школярів на основі різнобічного використання народних природоохоронних традицій.

Завдання дослідження:

- виявити історичні умови виникнення, об'єктивні фактори становлення та розвитку народних природоохоронних традицій;
- проаналізувати і узагальнити традиційний народний досвід виховання бережливого ставлення до природи;
- вивчити і узагальнити досвід використання виховних традицій українського народу в сучасній практиці екологічного виховання школярів;
- визначити шляхи та форми ефективного застосування народних традицій природоохоронного виховання в умовах розбудови національної школи.

Методологічну основу дослідження становлять філософські положення про зв'язок суспільства і природи, про активну перетворювчу роль особистості в суспільстві і природі. Дослідження базується на засадах сучасних концепцій національного і екологічного виховання; ідеї пріоритету загальнолюдських цінностей у вихованні.

Методи дослідження. В основу дослідження проблеми було по-

кладено такі методи: теоретичний аналіз наукової літератури, порівняння, узагальнення і систематизація здобутих фактів, педагогічне спостереження, дослідницька бесіда, анкетування, вивчення звітної документації, вивчення і узагальнення чередового педагогічного досвіду.

Джерелознавчу основу дисертаційного дослідження становить філософська література з проблеми взаємодії суспільства і природи; педагогічна, історична, етнографічна література, в якій висвітлені прогресивні культурно-педагогічні традиції українського народу; архівні матеріали з даної проблеми, що зберігаються у відділі рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України ім.М.Т.Рильського, архівні документи Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського, архівні матеріали Республіканського еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає у педагогічному обґрунтуванні і розкритті сутності та змісту поняття "народні традиції природоохоронного виховання", цілеспрямованому дослідженні традицій українського народу з природоохоронного виховання, в якому народний досвід виховання бережливого ставлення до природи розглядається як цілісна емпірична система.

Практична значимість роботи полягає у розробці методичних рекомендацій з формування екологічної культури учнів на основі використання народних традицій природоохоронного виховання, а також в тому, що результати і висновки дисертації можуть бути використані при складанні навчальних планів, програм спецкурсів (спецсемінарів), підручників і посібників з історії педагогіки України, української народної педагогіки; у лекційно-методичній

роботі з педагогічними працівниками.

Вірогідність результатів дослідження і основних наукових висновків дисертації забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних положень, застосуванням різноманітних взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його об'єкту, предмету, цілям і завданням, цілеспрямованим історико-педагогічним аналізом наукових, документальних, літературних та інших джерел.

Апобанція. Основні положення дисертації відображені у публікаціях автора в науково-педагогічних журналах; доповідях на засіданнях лабораторії трудового навчання Інституту педагогіки АПН України, на науково-практичних конференціях "Сучасні проблеми екологічного виховання молоді в педагогічних вузах України" (Вінниця, 1991), "Традиції української етнопедогогіки та їх використання в навчально-виховній роботі в школі" (Житомир, 1992), "Актуальні проблеми екології рослинного світу України та його охорона" (Черкаси, 1992), "Актуальні проблеми трудової підготовки учнівської молоді в умовах переходу до ринкових відносин" (Рівне, 1993), XXXIV наукової конференції аспірантів і молодих спеціалістів з історії природознавства і техніки (Москва, 1991), наукових конференціях молодих вчених науковознавців і істориків науки (Київ, 1991, 1992).

На захист виносяться такі положення:

1. Народні традиції природоохоронного виховання – об'єктивне соціально-педагогічне явище, специфічний спосіб акумуляції та передачі наступним поколінням знань про природу, досвіду гармонійних взаємовідносин з навколишнім середовищем.

2. Традиційне природоохоронне виховання дітей становить собою цілісну емпіричну систему, що базувалась на принципах господарської доцільності, природовідповідності, гуманізму, емоцій-

ності та краєзнавства.

3. Основними умовами ефективного застосування традицій природоохоронного виховання в сучасній шкільній практиці є:

- послідовне і цілеспрямоване ознайомлення з рими учнів та включення їх у традиційні види природоохоронної діяльності;
- систематичне використання засобів, методів і прийомів народної педагогіки у сімейному вихованні;
- забезпечення взаємодії школи, сім'ї та громадськості в питань екологічного виховання школярів;
- включення до змісту освіти педагогічних кадрів України, педагогічного всеобучу батьків знань про народні природоохоронні традиції як невід'ємного компонента народної культури і народної педагогіки.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання, методологічна основа, методи і джерела дослідження, сформульовані його науково-теоретична новизна, практична значимість, викладено зміст положень, що виносяться на захист, наведено дані про апробацію результатів.

У першому розділі - "Традиції природоохоронного виховання як складова культури українського народу" - на основі аналізу проблеми взаємодії суспільства і природи у філософській, історико-педагогічній, психологічній, історичній, етнографічній літературі розкрито сутність, системність народних природоохоронних традицій, прослідковано їх генезис; розкрито сутність народних традицій природоохоронного виховання як об'єктивного соціально-

педагогічного явища, виявлено їх структурні компоненти, проаналізовано основу даних традицій – раціональні знання про природу та екологічні уявлення українського народу.

У дослідженні ми виходили з сучасної філософської концепції діалектичної єдності людини і природи В.М.Афоніної, Г.О.Давидової, Е.Г.Гірусова, Е.С.Маркаряна, згідно з якою природа і суспільство розглядаються як цілісна динамічна система, що перебуває в постійному історичному розвитку. Двосторонній зв'язок між суспільством і природою в межах даної системи забезпечується завдяки головному соціальному адаптивному механізмові культурних традицій, що виникають в результаті пристосування та активного господарського освоєння природного середовища етнічними спільнотами людей (етносами).

Згідно з дослідженнями Е.С.Маркаряна, адаптація суспільства до навколишнього середовища є діалектичним процесом, що передбачає єдність негативного антропогенного впливу на природу і відновлення екологічної рівноваги у процесі трудової діяльності. Такий підхід дає підстави обмежитися розглядом тієї сукупності традицій, які акумулюють позитивний соціальний досвід пристосування етносу до природних умов, врахування природних факторів у господарській діяльності, підтримання рівноваги у природному середовищі, і означених нами як "народні природоохоронні традиції".

В ході аналізу історико-педагогічного аспекту народних природоохоронних традицій виявлено головні умови їх виникнення, проаналізовано роль об'єктивних природно-географічних і соціально-економічних факторів у становленні та розвитку даних традицій, формуванні їх системності.

Основою для визначення поняття "народні традиції природоохоронного виховання" стало філософське розуміння традицій як

механізму акумуляції та передачі соціально цінного досвіду наступним поколінням, що виконує функцію соціалізації індивідів. Традиції становлять синтез інформативних характеристик (Л.П.Буєва), цінностей (І.Т.Касавін, В.Л.Левченко), сукупності соціальних норм та правил поведінки (В.Д.Плахов, Н.П.Денисюк), поглядів, звичок, способів діяльності (Н.П.Денисюк). Застосований нами інтегративний підхід до традицій як соціально-педагогічного явища дозволив виділити основні структурні компоненти соціального досвіду, зконцентрованого в народних традиціях природоохоронного виховання:

- інформативні (знання про природу та екологічні уявлення народу);
- ціннісні (ціннісні орієнтації в системі "людина-природа");
- нормативні (система соціальних установок, правил та норм поведінки в природі);
- діяльнісні (стереотипізовані способи раціонального природо-користування та форми природоохоронної діяльності).

Аналіз пізнавальних факторів народних природоохоронних традицій (знань про природу, екологічних уявлень) дозволив зробити висновок, що інформативний компонент народних традицій природоохоронного виховання є первинним і визначальним по відношенню до ціннісного, нормативного і діяльнісного, оскільки на основі раціональних знань об'єктивних явищ живої і неживої природи, виявлених причинно-наслідкових зв'язків, усвідомлених природних закономірностей відбувалось формування народного світогляду, визначення етносом найбільш оптимальних способів трудової діяльності, вироблення, акумуляція і закріплення в традиціях соціальних орієнтацій, установок, цінностей, норм і правил поведінки у навколишньому природному середовищі.

У дисертації обґрунтовано, що основою природоохоронного виховання дітей та молоді в Україні були народні традиції, які, будучи продуктом акумуляції соціального досвіду гармонічних взаємовідносин в навколишнім середовищі, виступали для особистості сукупністю соціальних установок та ціннісних орієнтацій. Для означення найвищих цінностей в системі "людина-природа" у народній педагогіці традиційно використовувалось поняття "святий". Через уявлення про "святість" Сонця, землі, води, хліба формувались уявлення про найвищу універсальну цінність всієї природи.

Важливою формою регуляції поведінки молодих поколінь виступали природоохоронні звичаї, які конкретизували кожну традицію. Функціонуючи як стандартизована форма наслідування соціального досвіду, звичаї закріплювали певні комплекси дій практичного характеру по відношенню до природи через повторення вже відомих зразків. В результаті дотримання звичаїв відбувалося вправлення дітей та молоді в позитивних діях по відношенню до природи та формування цілком конкретних навичок раціонального природокористування.

Обрядовість (свята, обряди, символи, ритуали) як сукупність традиційних символічних колективних дій, спрямованих на відзначення і закріплення в індивідуальній і суспільній свідомості найбільш значимих явищ природи, сприяла цілісному чуттєво-емоційному оприйняттю духовних цінностей традиції, засвоєнню знань про природу та екологічних уявлень, формуванню суджень, оцінок, поглядів і переконань особистості в необхідності бережливого ставлення до природи рідного краю.

Отже, під традиціями природоохоронного виховання в українській народній педагогіці ми розуміємо увесь виховний досвід народу, що включає ідеали, цінності в системі "людина-природа",

шляхи, засоби, форми, методи і прийоми виховання відповідального ставлення до природного середовища, які склалися історично і передавались з покоління в покоління через звичаї, обряди, свята, символи, ритуали, народний календар, усну народну творчість тощо.

У другому розділі "Практика виховання бережливого ставлення до природи в українській народній педагогіці" висвітлюється традиційний досвід природоохоронного виховання в його цілісності, тобто таким, яким він був на рубежі XIX-XX століть, у період коли формувалась національна культура українського народу, її духовне та традиційно-побутове ядро. Дослідження базується на широкій джерелознавчій основі, що охоплює територію всієї України, по можливості з врахуванням регіональних особливостей історико-етнографічних районів (Наддніпрянина, Полісся, Поділля, Слобожанщина, Волинь, Карпатський регіон).

Розглядаючи народний досвід виховання бережливого ставлення до природи з позицій наукової методології, ми виявили, що він являє собою цілісну емпіричну педагогічну систему, яка, виходячи з певних принципів, охоплювала кожну особистість систематичними, послідовними і взаємопов'язаними впливами протягом усього життя. Провідними принципами природоохоронного виховання в українській народній педагогіці є природовідповідність, гуманізм, систематичність, послідовність, врахування вікових особливостей, емоційність.

Багатівікова педагогічна практика народу зумовила апробацію і тривалий відбір в межах даної системи найефективніших факторів, засобів, методів і прийомів виховного впливу на дітей та молодь.

Найважливішими факторами народної системи природоохоронного виховання впродовж віків виступали сім'я і громада - найближчі соціальні осередки, в яких діти одержували знання про природу, переймали цінний суспільний досвід взаємовідносин з навколишнім

середовищем, наслідували загальноприйняті способи поведінки в природі. Характерною особливістю традицій народної педагогіки було те, що процес навчання і виховання молодих поколінь суттєво не відрізнявся від повсякденного побуту і трудової діяльності сім'ї та громади.

В сімейній педагогіці українців поняття "природа" включало і саму дитину як невід'ємну її частку, а виховання дитини здійснювалось у відповідності з об'єктивними законами природи. Виховання бережливого ставлення до природи традиційно розглядалось як важливий аспект морального виховання.

У дослідженні проаналізовано головні методи і прийоми впливу батьків на свідомість і поведінку дітей в напрямку природоохоронного виховання, зокрема, гра, організація спостережень за природою, переконання, роз'яснення моральних норм та правил поведінки в природі, власний приклад, розумні вимоги, заохочення позитивної поведінки засобами фольклору, контроль поведінки, заборона негативних дій по відношенню до природи, покарання.

Одна з особливостей традицій народної педагогіки полягає у нерозривному зв'язку сімейного і громадського виховання. Виникнувши на основі спільних потреб, народні норми та правила поведінки в природі являли собою зразки та еталони діяльності, які відображали інтереси всієї громади і виконувались в силу суспільної необхідності. У процесі соціалізації поколінь відбувалось засвоєння кожним індивідом світоглядних уявлень етносу, його цінностей в системі "людина-природа", формування необхідних поглядів і переконань, навичок поведінки у природному середовищі. Сімейні і громадські впливи на особистість співвідносились між собою як впливи мікросередовища та макросередовища; в них діти набували знань, життєвонеобхідного досвіду, наслідували традиційні способи діяль-

ності в природі. Систематичність, послідовність, постійність та узгодженість впливів з боку сім'ї і громади забезпечувала ефективність у вихованні свідомого відповідального ставлення до природи.

Народна система виховання будувалась так, що пізнання природи рідного краю розпочиналось у ранньому дитинстві завдяки дитячим іграм та іграшкам, які мали пряме педагогічне призначення і виконували важливі пізнавальні, розвиваючі, виховні функції. Виготовлялись іграшки дорослими з різноманітних природних матеріалів, головним чином, з дерева, глини, рослин, предметів тваринного походження, що сприяло ранньому ознайомленню дітей з особливостями природних матеріалів. Виготовлення старшими дітьми іграшкових тварин та птахів вимагало від них попередніх тривалих опостережень за поведінкою, способом життя їх прообразів у живій природі.

Значно сприяли різнобічному пізнанню навколишнього середовища дитячі ігри та забави, в ході яких діти використовували природні матеріали (камінці, палички, пісок, глину, рослини), на практиці пізнавали їх властивості і засвоювали широкі знання про оточуючий світ. В іграх діти відтворювали побачене в соціальному і природному середовищі, висловлювали своє ставлення до навколишнього: проголошували уявні діалоги з Сонцем, рослинами, птахами, комахами, тваринами, наслідували поведінку тварин, імітували головні трудові процеси в сільському господарстві.

Історико-педагогічний аналіз екологічного змісту українського фольклору в педагогічному аспекті свідчить про те, що рідна мова і усна народна творчість є одним з головних засобів природоохоронного виховання, завдяки якому відбувається фіксування педагогічного ідеалу народу (включаючи бережливе ставлення до природи), акумуляція та передача наступним поколінням через оловесні методи виховання соціально цінного досвіду етносу у взаємвідно-

синах з природним середовищем. Фольклор постійно виконував адаптивну, пізнавальну, виховну та регулятивну функції по відношенню до дітей, впливав на формування світогляду молоді, її поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій в системі "людина-природа" шляхом:

- акцентування уваги дітей на найсуттєвіших ознаках об'єктів природи;

- розкриття естетичної цінності природи;

- художньо-поетичного одухотворення природи;

- словесного вправлення дітей у доброзичливому ставленні до природи;

- прямих повчань, упереджень, заборон;

- поєднання екологічного змісту з відповідними обрядовими, музичними, драматичними, ігровими елементами;

- протиставлення двох протилежних типів ставлення людини до природи.

Аналіз історичних та етнографічних джерел, архівних документів, рукописних матеріалів дає підстави зробити висновки, що у природоохоронному вихованні молодших поколінь особлива роль належала трудовій діяльності, в ході якої людина постійно вступає у взаємовідносини з навколишнім середовищем. Характер праці з її позитивними або негативними наслідками для природи прямо і опосередковано впливав на свідомість та поведінку індивіда. Традиційні види трудової діяльності і вся система природокористування, вироблена українським народом впродовж віків, значним чином визначали характер і спрямованість виховання дітей та молоді в українській народній педагогіці.

Всю господарську діяльність і повсякденний побут селян регламентував народний календар, який ґрунтувався на багатвікових

спостереженнях за природою конкретної місцевості і враховував всю сукупність космічних факторів та місцевих ландшафтно-кліматичних умов.

Народний календар, з педагогічної точки зору, являв собою складне утворення, що включає взаємопов'язані раціональні знання про природу, сільськогосподарський досвід, народні звичаї, фольклор, ustalені норми суспільного життя. В аспекті природоохоронного виховання завдяки народному календареві:

- акцентувалась увага молоді на природних закономірностях як визначальних для людського буття;
- відбувалося включення кожної особистості у природні ритми;
- здійснювалось коригування життя і господарської діяльності кожного індивіда згідно із законами природи;
- забезпечувалась послідовність, наступність і безперервність педагогічних впливів на кожну особистість протягом всього життя.

Головним критерієм вихованості у народній педагогіці розглядається поведінка людини, її конкретні вчинки по відношенню до природи: "Посієш вчинок - пожнеш звичку, посієш звичку - пожнеш характер, посієш характер - пожнеш долю". Найбільш ефективним шляхом формування свідомого ставлення до навколишнього середовища вважається практична природоохоронна діяльність; у процесі якої відбувається формування прагнення особистості до активної праці, спрямованої на покращення навколишнього середовища та оволодіння нею уміннями і навичками раціонального природокористування. Традиційно головними видами природоохоронної діяльності молоді були:

- боротьба з ярами;
- упорядкування криниць, джерел, річок, ставків;
- догляд за лісами;

- насадження лікарських рослин;
- деревонасадження.

У третьому розділі "Творче використання педагогічного досвіду українського народу в сучасному екологічному вихованні школярів" проаналізовано і узагальнено досвід використання народних традицій природоохоронного виховання в сучасній практиці, визначено умови, шляхи та форми ефективного застосування народних традицій в екологічному вихованні школярів.

Результати цілеспрямованого педагогічного спостереження, анкетування учнів, вчителів, батьків, вивчення звітної документації Республіканського еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, аналіз публікацій, кращого досвіду екологічного виховання школярів дали змогу виявити, що досліджувані традиції, які базуються на національних цінностях, вироблених українським народом протягом тривалого історичного періоду, на сучасному етапі розвитку суспільства продовжують функціонувати і розвиватись у всіх компонентах сімейного, шкільного і громадського виховання. наступність народних традицій виховання бережливого ставлення до природи в сучасній виховній практиці реалізується такими основними шляхами:

- У сімейному вихованні;
- використанням різноманітних засобів народної педагогіки у навчально-виховному процесі школи і позашкільних закладів;
- у громадському вихованні через спілкування дітей з представниками старшого покоління.

В результаті бесід та анкетування батьків було виявлено, що для сучасного виховання дітей в сім'ї характерна наявність традиційного позитивного досвіду екологічного виховання, а саме:

- створення умов для задоволення органічної потреби дитини у опілкуванні з природою;
- широке використання природних засобів з метою розвитку, навчання і виховання дітей;
- передача народних знань про природу, умінь та навичок раціонального природокористування;
- виховання бережливого ставлення до природи шляхом організації безпосереднього контакту дітей з навколишнім природним середовищем;
- виховання бережливого ставлення до землі, води, рослин, тварин через особистий приклад та завдяки цілеспрямованим педагогічним впливам;
- широке використання виховного потенціалу усної народної творчості;
- якомога раннє залучення дітей до природоохоронної діяльності.

За останні роки у навчально-виховних закладах України нагромаджено цінний досвід екологічного виховання учнів з використанням краєзнавчих матеріалів, національних традицій, засобів народної педагогіки. Неоднорідність цього досвіду зумовила його умовний поділ на 3 рівні.

Для першого рівня досвіду характерна наявність системи підготовки школярів до охорони природи рідного краю на основі краєзнавчого та народознавчого принципів; використання різноманітних засобів, форм і методів народної педагогіки у навчально-виховному процесі; екоординована екологізація урочної, позакласної і позашкільної діяльності учнів; комплексність практичної природоохоронної діяльності школярів (Новокам"янська СШ Львівської обл., Карапишівська СШ, Гнідинська СШ Київської обл., Стовпинська СШ,

Крупецька СШ, Постійнинська СШ Рівненської обл., Попільнянська СШ Житомирської обл. та інші).

Для другого рівня досвіду характерне використання засобів народної педагогіки в межах традиційних форм екологічного виховання школярів, відродження певного виду традицій, впровадження народних природоохоронних традицій у практичну діяльність школярів (Білозерська СШ № 2 Херсонської обл., Вовнянська НСШ Полтавської обл., Покащівська СШ, Суходільська СШ Волинської обл., Чижівська СШ Черкаської обл., Лисиченська СШ Тернопільської обл., дитячий екологічний клуб "Червоні маки" сел.Завального Кіровоградської обл.).

Для третього рівня досвіду характерне епізодичне використання у навчально-виховному процесі екологічного потенціалу народної педагогіки, краєзнавчих матеріалів, недостатня діяльність у напрямку вивчення історії природокористування та культури українського народу, обмеженість форм екологічного виховання школярів.

на основі аналізу 3-х рівнів педагогічного досвіду навчально-виховних закладів України в екологічному вихованні школярів з використанням на одних природоохоронних традицій визначені умови, шляхи та форми ефективного застосування цих традицій на сучасному етапі розбудови національної школи.

Доцільність застосування народних традицій природоохоронного виховання в сучасній шкільній практиці зумовлюється тим, що:

По-перше, дані традиції характеризуються прогресивною спрямованістю і відповідністю тенденціям поступального соціально-економічного розвитку суспільства на сучасному етапі.

По-друге, досліджувані традиції концентрують значний духовно-моральний потенціал, загальнолюдські моральні цінності, норми

і принципи співжиття людини з природою.

По-третє, традиції природоохоронного виховання, як об'єктивне соціально-педагогічне явище, включають вироблений історично педагогічний механізм передачі позитивного соціального досвіду гармонійних відносин з природою від старших поколінь молодшим, використання якого в екологічному вихованні школярів забезпечує об'єктивний процес наступності поколінь, постійний зв'язок з життям.

По-четверте, за своїм змістом і характером зазначені традиції відповідають меті і завданням сучасного екологічного виховання школярів.

По-п'яте, застосування важливих компонентів народних виховних традицій, ефективних педагогічних засобів (дитячих ігор та іграшок, усної народної творчості, народного календаря, традицій, звичаїв, обрядовості) сприяє урізноманітненню форм і методів екологічного виховання школярів.

Досвід кращих шкіл України свідчить про те, що використання у навчально-виховному процесі школи традицій природоохоронного виховання дає можливість значно розширити знання учнів про природу рідного краю, сформувані необхідні переконання, підвести їх до глибокого усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у природі, розвинути здібності комплексно оцінювати стан довкілля, приймати екологічно правильні рішення щодо його покращення, виробити традиційні уміння та навички раціонального природокористування. Умовою успішного вирішення цих завдань є здійснення екологічного виховання школярів з врахуванням головних положень наукової і народної педагогіки.

Аналіз функціонування народних природоохоронних традицій на сучасному етапі переконує нас в тому, що головними умовами

ефективного застосування досліджуваних традицій в сучасному екологічному вихованні школярів є:

- послідовне і цілеспрямоване ознайомлення з ними учнів та включення їх у традиційні види природоохоронної діяльності;
- систематичне використання засобів, методів і прийомів народної педагогіки у сімейному вихованні;
- забезпечення взаємодії школи, сім'ї та громадськості з питань екологічного виховання школярів;
- включення до змісту освіти педагогічних кадрів України і педагогічного всеобучу батьків знань про народні природоохоронні традиції як невід'ємного компонента народної культури і народної педагогіки.

У висновках сформульовані основні результати та узагальнюючі висновки проведеного дослідження, а саме:

Соціально-економічні умови зумовили формування народної системи виховання, яка передбачала передачу кожному наступному поколінню раціональних знань про природу, народних екологічних уявлень, ціннісних орієнтацій в системі "людина-природа", сукупності моральних норм і правил поведінки, оптимальних традиційних способів трудової діяльності у навколишньому природному середовищі.

Вихідними для української народної педагогіки є світоглядні уявлення про невід'ємність людини від природи, дотримання принципу природовідповідності у вихованні наступних поколінь, сутність якого полягає у включенні в поняття "природа" безпосередньо самої дитини (об'єкту виховання), яка є її невід'ємною часткою і виховується у відповідності з її об'єктивними законами і потребами.

В основу природоохоронного виховання був покладений краєзнавчий принцип, у відповідності з яким педагогічні впливи перш за все спрямовувались на виховання бережливого ставлення до природи рідного краю, до найближчого природного оточення дитини - землі,

води, рослин і тварин.

Головними соціальними осередками, в яких здійснювалось виховання бережливого ставлення до природи в українській народній педагогіці традиційно виступають сім'я і громада. Процес передачі дітям трудової сім'єю і громадою раціональних знань, поглядів на природу, морально-правових норм відбувався через сімейно-побутову культуру, народні дитячі ігри та іграшки, традиції, символи, обереги, родинні та громадські звичаї, обряди, свята, усну народну творчість.

Процес передачі всієї сукупності позитивного соціально-історичного досвіду взаємовідносин з природним середовищем відбувався завдяки народному календареві, який синтезував у собі головні принципи взаємовідносин з природою, містив своєрідну програму поведінки кожної людини в навколишньому середовищі у відповідності з природними ритмами, забезпечував систематичність, комплексність педагогічних впливів на особистість в напрямку виховання бережливого ставлення до землі, води, рослин, тварин.

Трудова діяльність у відповідності з законами природи та її різновид - практична природоохоронна діяльність у народній педагогічній системі виступає як важливий засіб природоохоронного виховання дітей та молоді.

Характерною особливістю виховання бережливого ставлення до природи в українській народній педагогіці є поєднання раціонального з чуттєвим, вплив на свідомість і почуття дитини завдяки словесним методам виховання, рідній мові. Одним з найважливіших засобів формування природоохоронних якостей особистості в арсеналі народної педагогіки використовувалась усна народна творчість, яка одночасно була головним засобом узагальнення життєвого досвіду народу, відображення народного світогляду і педагогічного ідеалу.

На сучасному етапі розкодування національної школи відкриваються широкі можливості для систематичного застосування досліджуваних традицій в системі національної освіти на підставі того, що за своїм змістом і характером вони відповідають меті і завданням екологічного виховання школярів, містять вироблений історично-педагогічний механізм передачі позитивного досвіду етносу у сфері відносин з природним середовищем. В період утвердження національної системи виховання як провідного фактора культурно-національного оновлення суспільства народні традиції природоохоронного виховання покликані в повній мірі виконувати свою важливу суспільно-історичну функцію гармонізації взаємовідносин між суспільством і природою.

Проведене дослідження вказує на необхідність подальшого вивчення багатьох аспектів проблеми традицій українського народу а природоохоронного виховання. Зокрема, з позицій системного підходу більш глибокого вивчення потребує розробка методики застосування традицій народної педагогіки в екологічному вихованні підростаючих поколінь з урахуванням психо-фізіологічних особливостей основних вікових категорій школярів; вивчення передового педагогічного досвіду національних шкіл і позашкільних закладів в реалізації виховного потенціалу народних природоохоронних традицій, вивчення особливостей їх функціонування в сумасній практиці сімейного виховання; розкриття педагогічних умов, що забезпечують наступність в екологічному вихованні школярів з використанням традицій народної педагогіки.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. До цілющих джерел// Рідна школа. - 1998. - № 6. - С.38-40.
2. За традиціями української народної педагогіки// Початкова школа. - 1998. - № 7. - С.22-24.

3. Народні природоохоронні традиції як складова частина української етнопедагогіки// Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі. - Київ, 1993. - С.54-55.

4. Застосування природоохоронних традицій української етнопедагогіки в процесі трудової підготовки учнівської молоді// Розвиток технічної і прикладної творчості молоді та фізико-технічного експерименту: Тези доп. - Рівне, 1993. - Ч.2. - С.75.

5. Комплексні екологічні карти як засіб активізації природоохоронної діяльності старшокласників// Сучасні проблеми екологічного виховання молоді в педагогічних вузах України: Тези доп. - Вінниця, 1991. - С.50-51.

6. Роль прогнозування в екологічному вихованні старшокласників// Сучасні проблеми екологічного виховання молоді в педагогічних вузах України: Тези доп. - Вінниця, 1991. - С.59.

7. Питання охорони природи у шкільному природознавстві в кінці XIX - на початку XX століття// Тези XXXIV наукової конференції аспірантів і молодих спеціалістів з історії природознавства і техніки. - Москва, 1992. - С.13-14. - Мова рос.

8. Організація природоохоронної діяльності юнатів на біостанції юних натуралістів в період з 1918 по 1930 рік// Матеріали наукової конференції молодих вчених: Тези доп. - Київ, 1991. - С.61-63. - Мова рос.

9. Роль Харківського товариства аматорів природи в розвитку ідей екологічного виховання молоді// Тези ІУ наукової конференції молодих вчених науковознавців і істориків науки. - Київ, 1992. - С.78-79.

10. Досвід Всеукраїнського товариства захисту тварин та

рослин в екологічному вихованні молоді// Актуальні проблеми екології рослинного світу України (на фоні антропогенного впливу) та його охорона: Тези доп. - Черкаси, 1992. - С.62.

ІІ. М.О.Максимович як історик-краєзнавець та популяризатор наукових знань про природу// Тези Всеукраїнської наукової конференції "Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури". - Переяслав-Хмельницький, 1992.- С.96-97.

Підписано до друку 28.06.1994 р. Обем І,0.Формат 60x84 І/16
Друк офсетний.Тир. 100 прим. Зам. І67. Безплатно.
ДОД УДПУ ім. М.П. Драгоманова, Київ, Пирогєва 9.

AB 30.653

AB 30.653